

REIAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE
FUNDADA EL 1844

BUTLLETÍ ARQUEOLÒGIC

EDITAT DES DEL 1901

TARRAGONA

Època V, any 2020, núm. 42

BUTLLETÍ ARQUEOLÒGIC

REIAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE

Director:

JORDI LÓPEZ VILAR

Consell de Redacció:

JOAN VIANNEY M. ARBELOA (Reial Societat Arqueològica Tarraconense), DIANA GOROSTIDI (Universitat Rovira i Virgili, Institut Català d'Arqueologia Clàssica), MANUEL FUENTES (Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona), RAFAEL GABRIEL (Reial Societat Arqueològica Tarraconense), MANEL GÜELL (Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona), ELOY HERNÁNDEZ (Reial Societat Arqueològica Tarraconense), LLUÍS PIÑOL (Museu d'Història de Tarragona), JAUME TEIXIDÓ (Arxiu Comarcal del Baix Camp), JOSEP M. VERGÈS (Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social)

Consell Assessor:

JUAN MANUEL ABASCAL (Universitat d'Alacant), ACHIM ARBEITER (Georg August Universität Göttingen), MARCO BUONOCORE (Biblioteca Apostolica Vaticana), EUDALD CARBONELL (Universitat Rovira i Virgili), VALENTÍ GUAL (Universitat de Barcelona), PATRICK LE ROUX (Universitat de París XIII), JOSEP M. NOLLA (Universitat de Girona), PATRIZIO PENSABENE (Universit  di Roma La Sapienza), ISABEL ROD  (Universitat Aut noma de Barcelona, Institut Català d'Arqueologia Clàssica), JOAN SANMARTÍ (Universitat de Barcelona)

El Butlletí Arqueològic és l'anuari que, des de 1901, edita la Reial Societat Arqueol gica Tarraconense, i que basa la seva línia d'actuació en la publicació de treballs d'Història i ciències auxiliars, amb preferència per l'àmbit de l'Arqueologia i la Història Antiga de Tarragona i el seu territori.

<https://www.raco.cat/index.php/ButlletiArq>

Tots els articles d'aquesta revista han estat sotmesos a un sistema d'avaluació per parells cecs (*peer review*)

Amb l'ajut de:

ISSN: 1695 - 5862

Dipòsit legal: T. 14 - 1958

Edita: Reial Societat Arqueol gica Tarraconense. Apartat de correus 573, 43080, Tarragona
Impr s per Ind. Gràf. Gabriel Gibert, Cartagena 12, 43004 Tarragona - Any 2020

SUMARI

JOAN CANELA GRÀCIA, NÚRIA OTERO HERRAIZ. <i>El poblament protohistòric del Camp de Tarragona i el seu entorn: Resultats de les campanyes de prospeccions arqueològiques a l'Alt Camp (2012-2014)</i>	5
ANTONIO MOSTALAC CARRILLO, CARMEN GUIRAL PELEGRÍN. <i>La pintura romana del Museo Nacional Arqueológico de Tarragona, procedente de las excavaciones realizadas en la Cantera del Puerto (I)</i>	29
ANTONIO PEÑA. <i>Nuevamente sobre la decoración del ático del pórtico del recinto de culto a Divo Augusto en la acrópolis de Tarraco</i>	59
JULIO C. RUIZ. <i>L'epigrafia com a font topogràfica: Referències textuais a edificis i espais sacres de caràcter públic a Tarraco</i>	81
JAVIER Á. DOMINGO, PILAR BRAVO, MOISÉS DÍAZ, REIS FABREGAT, JOAN MENCHON, JOSEP FRANCESC ROIG I DOLORES YNGUANZO. <i>Nous elements d'escultura arquitectònica visigòtica trobats a Tarragona</i>	97
JORDI LÓPEZ VILAR. <i>El conjunt numismàtic de la vil·la romana del Mas dels Frares (Constantí, Tarragona)</i>	131
JORDI LÓPEZ VILAR, JOAQUÍN RUIZ DE ARBULO. <i>Inscripció gravada sobre un dolium de la vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragona)</i>	141
SANDRA CANO AGUILERA. <i>Fons bibliogràfics d'autors clàssics no cristians a la Biblioteca del Seminari Pontifici de Tarragona</i>	147
ANNA MARIA LIBERATI. <i>Joan Serra i Vilaró, Roma 1938. «Un archeologo spagnuolo agli 'Studi Romani»</i>	173
PATRICIA TERRADO ORTUÑO, JOAN MENCHON BES. <i>Un plànol inèdit de Tarragona de 1811: Projecte de fortificació de la ciutat després del setge de la grande armée</i>	225

ANNA ISABEL SERRA MASDEU. <i>Campanars tardans del barroc tarragoní:</i> <i>El cas de Sant Miquel d'Alforja</i>	255
RAMON ALOGUÍN PALLACH. <i>Els viatges de la Mare de Déu d'Escaladei</i> . . .	267
<i>Necrològica de Jordi Morant i Clanxet</i>	279
Normes de presentació dels originals	281

NOUS ELEMENTS D'ESCULTURA ARQUITECTÒNICA VISIGÒTICA TROBATS A TARRAGONA

JAVIER Á. DOMINGO, PILAR BRAVO, MOISÉS DÍAZ, REIS FABREGAT, JOAN
MENCHON, JOSEP FRANCESC ROIG I DOLORES YNGUANZO

RESUM

Es presenta un nou conjunt de peces d'escultura arquitectònica visigòtica de la ciutat de Tarragona. Bàsicament són peces de marbre procedents dels edificis de la ciutat del segle I, amb alguna peça de pedra local del tipus Mèdol. La seva cronologia és dels segles VI-VII tot i que hi ha peces que poden ser dels segles VIII-X.

ABSTRACT

A new set of pieces is presented by the Visigothic architectural sculpture of the city of Tarragona. Basically they are pieces of marble from the buildings of the city of the first century, with some local stone of the type Mèdol. Its chronology dates back to the 6th-7th centuries, although some pieces may be dated in 8th-10 centuries.

Paraules Clau: Tarragona, Tàrraco, escultura arquitectònica, visigòtic, alta edat mitjana.

Keywords: Tarragona, Tarraco, architectural sculpture, Visigoth, Early Middle Ages.

Al llarg dels últims anys s'ha anat enriquint el catàleg de peces d'escultura visigòtica de Tarragona que coneixíem gràcies principalment a l'obra de P. de Palol *Tarraco Hispanovisigoda*¹ i a diferents aportacions posteriors². Presentem ara un nou conjunt de peces, la majoria encara inèdites, que han de servir d'avantsala d'una publicació més àmplia sobre la decoració arquitectònica a la ciutat en aquest període³.

1. PALOL 1953.

2. PALOL 1957, 1962-63; TED'A 1990; DOMINGO 2007; 2010; 2011a; 2011b; HAUSCHILD 1992; 1996; 2011; MUÑOZ *et al.* 1995; MACIAS *et al.* 2011.

3. Una versió resumida d'aquest article, sense l'aportació de les peces núm. 19 i 20 es pot trobar a: DOMINGO, J. *et al.* 2019.

Organitzarem el catàleg amb una distribució no tipològica sinó topogràfica, en base al lloc de la troballa, es tingui o no constància del seu context arqueològic. De fet, totes les peces han sigut trobades *ex situ*, fora del seu emplaçament original, en diferents punts de la ciutat: av. Vidal i Barraquer, entorn de la Catedral i àrees del conjunt visigòtic de la plaça d'en Rovellat, carrer d'en Comte / plaça de Dames i Vells, etc. Afegirem al final un conjunt de peces inèdites de procedència desconeguda.

La majoria d'aquests elements decoratius han estat cisellats en marbre de Luni, i els hem de suposar recuperats del reciclatge de les decoracions i estocs de materials procedents de la seu del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris* (CPHC) que s'aixecà en el segle I a la Part Alta de la ciutat, i es daten majoritàriament en els segles VI-VII, tot i que disposem de dos exemplars –procedents del carrer d'en Comte 11 i plaça de Dames i Vells (núm. 16 i 18)– que en base a les seves característiques estilístiques i els paral·lels tipològics podrien permetre una datació més tardana dins dels segles VIII-X.

1. CONJUNT DE LA PART ALTA

La ciutat de Tàrraco s'aixecà al damunt d'un turó costaner obert al Mediterrani i al costat de l'estuari del riu *Tulcis* (actual Francolí). L'orografia de l'emplaçament ha condicionat el desenvolupament de la trama urbana de la ciutat, ha facilitat la seva defensa (protegida per una muralla), i ha fet possible la creació d'una escenografia teatroide consistent en un desenvolupament de la mateixa en diferents terrasses, la superior de les quals coronada pels monuments de la Part Alta de la ciutat. Aquí, en el segle I, es va construir el temple d'August i poc després, al seu voltant, la seu del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*, quedant estructurada la Part Alta en tres terrasses. La superior, presidida pel temple d'August, en el quadrant format pels actuals carrers de les Coques-Baixada del Patriarca, Sant Pau, Pla de Palau, Claustre, Civaderia i Merceria, es tanca amb un gran mur perimetral (*temenos*) que serveix de fons a un pòrtic construït amb marbre de Luni. A l'eix del mur posterior s'obre una gran sala axial que podria correspondre a la seu del Concili provincial, és a dir, a una mena de Cúria on es reunirien les dignitats dels diferents *conventus* jurídics de la Hispània Citerior.

Als peus d'aquesta terrassa es desenvolupa una segona plaça, que s'ha convingut denominar Plaça de Representació i de la qual en parlarem més endavant, seguida per un circ als seus peus construït a finals del segle I. Un gran edifici d'espectacles que es relaciona amb les cerimònies de les reunions anuals del *Concilium*. El circ separava la Part Alta de la ciutat, amb un caràcter eminentment públic, de la zona d'hàbitat situada al sud.

Aquest urbanisme condicionarà el desenvolupament de la ciutat des de l'Antiguitat Tardana fins a l'actualitat, de manera que entre els segles IV i V l'espai públic del *CPHC* passa a convertir-se en un sector d'hàbitat que ben aviat acollirà el trasllat de la seu episcopal des de la zona portuària, ocupant així el lloc més elevat i visible de l'antiga ciutat romana.

De fet, ja en el segle V s'observen a la plaça superior símptomes de transformació, com l'obertura de deixalleries urbanes i, ja a finals del segle VI, el desmuntatge sistemàtic dels pòrtics de marbre per reciclar-ne els materials i destinar-los tant a l'exportació com a la reutilització en les noves construccions.

Aquesta proposta d'evolució urbana necessita encara d'una confirmació definitiva, tot i que els indicis arqueològics semblen apuntar en aquest sentit: construcció de grans aules o cisternes adossades a la cara exterior del *temenos*, troballa d'elements arquitectònics com dovelles d'arc visigòtiques reciclades en murs medievals, enterraments al costat de la localització d'elements d'escultura arquitectònica que reutilitzen plaques de marbre reciclades i que es poden datar entre els segles VI i VII, etc.⁴

1.1. Zona de la Catedral

Al llarg dels anys s'han anat trobant al voltant de la Catedral, tot i que fora de context, algunes peces d'escultura visigòtica. Acostumen a ser elements de petites dimensions, molt fragmentats, que en principi cal relacionar amb els programes decoratius que conformarien els diferents edificis de la seu episcopal visigòtica i que suposem aixecada en aquest indret. Sobta, però, l'absència d'elements arquitectònics de grans dimensions, fet que es podria explicar potser pel reaprofitament tant dels ordres arquitectònics com de les edificacions del Recinte de Culte Imperial. És interessant observar, en aquest sentit, com en les excavacions de les Cases dels Canonges (2000-2003) es documentaren en els nivells del segle V-VI evidències del desmuntatge dels pòrtics de marbre imperials, restes derivades de la seva adaptació per a nous usos, nombrosos resquills de pedra i fragments d'estriats de columna, però en canvi no aparegueren ni tambors de columna ni capitells⁵.

Ja P. de Palol i J. Serra Vilaró publicaren en el seu moment diversos elements arquitectònics procedents d'aquesta àrea, peces a les que es pot sumar la ja coneguda placa de cancell trobada en les excavacions de l'Institut Arqueològic

4. MENCHON 2015, 83-116; LASHERAS *et al.* 2015, 220-229, ambdós amb àmplia bibliografia precedent.

5. Cfr. BOSCH *et al.* 2005, 167-174; MACIAS *et al.* 2007, 151-213; 2008, 287-293; MENCHON en premsa.

Alemanya, al costat d'una gerreta de bronze oriental associada a la tomba d'una dignitat eclesiàstica d'època visigòtica, una inscripció funerària paleocristiana més tard reconvertida en un possible cancell visigot, procedent del carrer de Sant Magí, i un element discoïdal trobat fora de context en les excavacions del Pla Director de la Catedral⁶.

1.1.1 Carrer de les Coques núm. 3 – Consell Comarcal del Tarragonès

Aquesta àrea correspon a la zona de l'antic hospital medieval de Santa Tecla, aixecat al costat de la Catedral medieval, aprofitant el tancament oriental del Recinte de Culte. Les diferents actuacions realitzades des de finals dels anys 80 del segle XX han permès recuperar una interessant construcció romànica, amb reformes del tardogòtic-renaixement, i millorar el nostre coneixement de la fase imperial i tardoromana. D'aquí prové una peça reutilitzada que tot i que ha estat ja publicada no ha sigut objecte encara d'un estudi detallat⁷.

1 – Fragment de placa decorada

Dipositada al Consell Comarcal del Tarragonès.

Alçada conservada 33,40 cm, amplada conservada 18,70 cm, gruix 5,50 cm. Marbre lunense.

Correspon a la part esquerra d'una placa decorada. Presenta dues bandes que emmarquen un motiu decoratiu central que no conservem: la banda externa es decora amb un motiu a cordó i la interna amb un motiu unguat. Un trifoli es disposa en els angles interiors delimitats per aquestes dues bandes. El fragment presenta grans similituds amb una altra placa procedent del carrer de Sant Pere i Estubes⁸, molt a prop del Consell Comarcal, que es decora amb una creu de Malta inscrita en un cercle i trifolis en els carcanyols. Imaginem, per tant, que un motiu similar decoraria la peça aquí analitzada.

Segles VI-VII.

Bibliografia: MACIAS *et al.* 2007a, 8-29; 2007b, 151-213; MENCHON 2011, 267-277.

6. PALOL 1953, 103-112; SERRA VILARÓ 1960, 90-91; MORANT 1969-70, 125; MIRAMBELL i SANCHO 1969-70, 150-152; HAUSCHILD 1992, 151-156; 1996, 157-163; 2011, 313-344.

7. MACIAS *et al.* 2007a, 8-29; 2007b, 151-213.

8. PALOL 1953, 105-106, núm. 2, lám. XXXV,1; MACIAS *et al.* 1999, 228, núm. 10.

1.1.2 Plaça d'en Rovellat – carrer d'en Granada / Portella – carrer d'en Talavera

L'espai generat entre l'angle est del Concili Provincial i la muralla sembla que estigüé lliure de construccions en època imperial; d'aquí prové però una gran quantitat de materials marmoris que es poden relacionar amb la presència d'una oficina marmòria encarregada de la construcció del Recinte de Culte⁹ o amb el desmantellament d'aquest edifici en època tardana.

Per contra, entre l'angle est de la Plaça de Representació i la muralla es detecten una sèrie de construccions aixecades amb murs de carreuó alternats amb cadenes de carreus (*opus africanum*) que reutilitzen nombrosos materials, com columnes i capitells per generar un nou pòrtic, visibles per exemple a la plaça d'en Rovellat i al carrer Portella. D'aquesta zona prové també una important col·lecció de materials ceràmics pavimentals i elements d'escultura arquitectònica en marbre que es daten entre els segles VI-VII¹⁰. Altres troballes, com les realitzades en el carrer Sant Pere i Estubes o Calderers, suggereixen la importància d'aquest conjunt d'època visigòtica, amb el que s'haurien de relacionar també les transformacions documentades a l'angle oriental del criptopòrtic del Fòrum Provincial on, per exemple, s'han localitzat alguns enterraments¹¹.

Diverses són les hipòtesis formulades sobre la funcionalitat i identificació d'aquest gran conjunt tardoromà-visigòtic, relacionat amb l'església de Sant Pere citada en un document del 1173, amb l'homònima mencionada en l'oracional de Verona (segle VII), amb la seu episcopal, potser d'un hipotètic *antistes* arrià, amb el palau del *dux* de Tàrraco, etc.¹²

Presentem a continuació les peces procedents de les excavacions dutes a terme a Ca la Garsa – Plaça dels Àngels – carrer d'en Talavera, localitzades entre aquest edifici medieval i la Plaça del Fòrum, en les obres d'un immoble del carrer d'en Granada i a l'Antic Mercat del Fòrum – Plaça d'en Rovellat. Algunes d'aquestes peces podrien identificar-se amb les localitzades el 1958 durant les obres de construcció del Mercat de la Part Alta (actual seu de l'ICAC - Institut Català d'Arqueologia Clàssica), amb les troballes dels anys 70 durant les excavacions de la plaça d'en Rovellat pel llavors Museo Arqueológico Provincial i amb les recuperades en el número 11 del carrer d'en Granada (Casa Canals).

9. MENCHON en premsa.

10. BERGES 1974, 153-167; AQUILUÉ 1997, 1169-1185; BEA *et al.* 2011, 291-292; 2015, 123-140; SALOM 2011, 685-756.

11. MUÑOZ *et al.* 1995, 293-301; MACIAS *et al.* 1996, 97-122; MENCHON 2015, 83-116 amb bibliografia precedent.

12. MACIAS *et al.* 1997, 939-953; MENCHON 2015, 83-116. Vegeu també FORTUNY i MACIAS 2020.

1.1.2.1. Ca la Garsa, Plaça dels Àngels núm. 15-23, Carrer d'en Talavera

Es tracta d'un edifici dels segles XII-XIII, relacionat amb un personatge del barri jueu, per a la construcció del qual s'aprofità una estructura precedent, del segle VI, de planta ortogonal formada per murs de carreuó amb cadenes de carreus imperials reutilitzats.

Les excavacions dutes a terme aquí han permès identificar diferents fases des del segle II aC. fins a l'època contemporània, i entre els materials recuperats, fora de context, podem citar un fragment de creu calada i una base de *stipes*¹³. Molt a prop d'aquí, en el carrer d'en Talavera, un vial que es pot relacionar amb el barri jueu, es va recuperar un conjunt de peces de marbre lunense durant el control arqueològic d'una rasa per a la instal·lació de la xarxa de distribució de gas natural (2006): dos fragments de creu calada visigòtica (núm. 2-3) i un fragment de capitell de la mateixa època (núm. 4), formant part dels rebliments d'època contemporània.

Aquesta excavació va permetre també descobrir un mur de carreus vinculat a les construccions del costat oriental de la Plaça de Representació.

2 – Fragment de creu calada

En dipòsit provisional de l'empresa d'arqueologia Nemesis SCCL.

Referència: TAL-06-203-1.

Alçada conservada 18,90 cm, longitud conservada 11,90 cm, gruix 6 cm.

Marbre lunense.

Conserva l'arrencament d'un dels braços d'una creu calada treballada a bisell i inscrita a l'interior d'un cercle decorat amb un motiu a cordó. Disposem a Tarragona d'alguns exemplars similars a aquest: tres procedeixen de la zona de la plaça d'en Rovellat¹⁴, un del carrer Calderers¹⁵ i un altre de Ca la Garsa¹⁶. Una variant procedeix de la basílica de l'amfiteatre, en el que la vora circular exterior es presenta llisa¹⁷.

Segles VI-VII.

Bibliografia: FABREGAT 2006.

3 – Fragment de creu calada

En dipòsit provisional de l'empresa d'arqueologia Nemesis SCCL.

Referència: TAL-06-203-2.

13. BEA *et al.* 2011, 291-292; 2015, 123-140.

14. MENCHON 1994, 409-436; MACIAS *et al.* 1999, 228, núm. 5-7.

15. MACIAS *et al.* 1999, 228, núm. 2.

16. BEA *et al.* 2011, 291-292; 2015, 123-140.

17. MACIAS *et al.* 1999, 226, núm. 5.

Alçada conservada 10,50 cm, amplada conservada 9,60 cm, gruix 5,10 cm.
Marbre lunense.

De la mateixa tipologia de la peça anterior. Conserva un petit segment de la vora circular decorada amb un motiu a cordó i l'arrencament del braç de la creu inscrita al seu interior.

Segles VI-VII.

Bibliografia: FABREGAT 2006.

4 - Fragment de capitell de columna

En dipòsit provisional de l'empresa arqueològica Nemesis SCCL.

Referència: TAL-06-203-3.

Alçada conservada 7 cm, longitud conservada 6,70 cm, amplada 6 cm.

Marbre lunense.

Correspon a un petit fragment de capitell tallat a bisell. Conserva un dels angles superiors format per dues volutes i la part superior de la fulla del calze. Els folíols d'aquesta fulla presenten els extrems corbats, segons un model que encara no s'havia documentat a Tarragona.

Segles VI-VII, sense descartar una cronologia posterior del s. VIII-IX.

Bibliografia: FABREGAT 2006.

1.1.2.2. Carrer d'en Granada

Durant les obres de rehabilitació d'un habitatge del carrer d'en Granada, contigu a la plaça d'en Rovellat, aparegueren reciclats en un mur d'època moderna diversos fragments de marbre entre els que hi destaca una sèrie de peces d'època visigòtica. Actualment formen part de dues col·leccions privades.

5 – Fragment de placa decorada

Col·lecció particular.

Alçada conservada 12 cm, longitud conservada 12 cm, gruix 6 cm.

Marbre lunense.

Es tracta del lateral d'una placa decorada amb una doble motllura lateral a la qual s'adossa part d'una figura o aureola amb un motiu a cordó creuat per una doble tija, tot ell cisellat a bisell. La seva restitució pot correspondre a una variant de crismó o de creu calada.

Segles VI-VII.

6 – Fragment de cancell

Col·lecció particular.

Alçada conservada 12 cm, longitud conservada 7,50 cm, amplada 7 cm.

Marbre lunense.

Fragment de placa de cancell calat decorada amb un motiu a cordó corbat superposat a un altre d'aparença rectilínia, ambdós tallats a bisell.

Segles VI-VII.

7 – Fragment de fust de columneta

Col·lecció particular.

Alçada conservada 12 cm, amplada conservada 10 cm, diàmetre reconstruït 16 cm.

Marbre lunense.

Fragment de columneta llisa.

Segles VI-VII.

8 – Fragment de fust de columneta

Col·lecció particular.

Alçada conservada 29 cm, diàmetre 12,50 cm.

Marbre lunense.

Fragment de fust de columna llisa, conserva una grapa de plom.

Segles VI-VII.

9 – Fragment de placa decorada

Col·lecció particular.

Alçada conservada 22 cm, amplada conservada 11 cm, gruix 14,50 cm.

Marbre lunense.

Fragment informe de placa decorada amb una palmeta formada per una sèrie de línies cisellades toscament a bisell.

Segles VI-VII.

10 – Fragment de placa decorada

Col·lecció particular.

Alçada conservada 18 cm, amplada conservada 14 cm, gruix 6,50 cm.

Marbre lunense.

Fragment de placa decorada amb una motllura formada per puntes de diamant i un element vegetal decorat amb un motiu a cordó, tot tallat a bisell.

Segles VI-VII.

1.1.2.3. Antic Mercat de la Part Alta – Plaça d'en Rovellat

El 1958 l'Ajuntament de Tarragona va construir el Mercat de la Part Alta en la confluència de les actuals places d'en Rovellat i del Fòrum i el carrer de l'Arc de Sant Bernat. Actualment és la seu de l'ICAC.

Els treballs van ser supervisats pel llavors director *in pectore* del museu municipal J. Molas i documentats en la mesura del possible per J. Sánchez Real i I. Valentines. D'aquesta manera es va poder rescatar una important sèrie de materials arqueològics, com fragments de marbres d'època imperial i visigòtica relacionables amb l'*officina marmorea* de les obres del Recinte de Culte i amb un segon taller d'època visigòtica. Una part important d'aquests materials va anar a parar en un primer moment als fons municipals fins que fa uns anys van ser dipositats de manera definitiva al Museu d'Història de Tarragona (MHT). És possible no obstant que algunes peces, tal com afirma J. Sánchez Real, anessin a parar al llavors Museo Arqueológico Provincial, ara Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (MNAT)¹⁸.

Entre les peces dipositades al MHT s'han pogut identificar tres fusts de columneta o *stipites* amb la superfície sense polir (núm. 11-12-13), són visibles encara les marques del cisell, fet que suggereix que ens trobem en una zona de reciclatge de materials marmoris imperials per destinar-los a les necessitats edilícies de la *Terracona* d'època visigòtica. És significatiu que en la col·lecció del MHT es conservi un fragment de columna similar en la qual s'estava cisellant un capitell o element decoratiu visigòtic que per alguna raó no es va acabar, peça que podria procedir d'aquesta mateixa zona de la ciutat¹⁹.

11 – Fragment de fust de columneta

Col·lecció del Museu d'Història de Tarragona, en fase d'inventari.

Alçada conservada 49 cm, diàmetre 11 cm.

Marbre lunense.

Fragment de fust de columna amb evidències d'estar en procés d'elaboració pel seu acabat sense polir. S'observa una lleugera desviació en el desenvolupament cilíndric que li dona un cert aire de columna torta o mal feta.

Segles VI-VII.

12 – Fragment de fust de columneta

Col·lecció del Museu d'Història de Tarragona, en fase d'inventari.

Alçada conservada 35 cm, diàmetre 11 cm.

Marbre lunense.

Fragment de fust de columna amb evidències d'estar en procés d'elaboració pel seu acabat sense polir.

Segles VI-VII.

18. SÁNCHEZ REAL 1988-89, 79-115; MENCHON 2001, 155-173.

19. DOMINGO 2005, 131-174; 2010, 141-160.

13 – Fragment de fust de columneta

Col·lecció del Museu d'Història de Tarragona, en fase d'inventari.

Alçada conservada 25,5 cm, diàmetre 11 cm.

Marbre lunense.

Fragment de fust de columna amb evidències d'estar en procés d'elaboració pel seu acabat sense polir.

Segles VI-VII.

1.2. Terrassa intermèdia

La terrassa central del Concili Provincial es configura en el segle I amb una gran plaça de 159,84 x 313,68 m (540 x 1080 peus) delimitada per un mur decorat amb pilastres d'estil toscà. Davant d'aquest mur es disposa un podi d'uns 4 m d'alçada i 14 m de profunditat sobre el que es discuteix si s'aixecava o no un pòrtic amb columnes, del qual no s'han trobat evidències *in situ*²⁰.

L'espai de la plaça s'organitzava simètricament amb l'eix del Concili Provincial mitjançant la *via triumphalis* que unia l'escalinata i el propileu del Recinte de Culte amb un altre sistema d'escapes i accés que conduïa al pulvinar del circ, edifici que tancava al sud aquest complex. A banda i banda de la *via Triumphalis* les excavacions realitzades en els últims anys han descobert part d'una sèrie de grans *lacus* o piscines²¹ que podrien formar part d'uns grans jardins públics que es decorarien amb les estàtues dels *flamines* elegits anualment en les reunions del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*.

A partir de finals del segle IV aquesta gran àrea pública patí un procés de transformació que la portà a ser ocupada progressivament per habitatges senzills que reutilitzen materials procedents de les grans construccions d'època imperial. Recordem que transformacions d'aquest tipus es documenten també en el Recinte de Culte i en el circ. No endebades durant l'antiguitat tardana la ciutat es polaritzà en dos grans nuclis, el primer situat a la zona de l'antiga seu del Concili Provincial i el segon, extramurs, a la zona del port. Aquest últim es relaciona amb la necròpolis paleocristiana i el conjunt martirial format per la basílica de Sant Fructuós (que hem d'entendre com la primera seu episcopal), una gran vil·la baix imperial i una segona basílica amb atri que es podria interpretar com un monestir²².

20. Sobre aquest tema i les diferents interpretacions veure: DÍAZ i TEIXELL 2013, 837-841; POČIŇA i REMOLÀ 2000, 27-46, MAR *et al.* 2015; PENSABENE i DOMINGO 2019, 87-93.

21. POČIŇA 2011, 251-262.

22. Cfr. LÓPEZ VILAR 2006; MENCHON 2015, 83-116, ambdós amb bibliografia prèvia.

Tornant a la plaça forense, disposem encara de poques evidències de com seria la seva organització espacial en els segles VI-VII tot i que l'arqueologia ens aporta alguna informació. Per exemple, en aquesta zona s'observa el traçat d'un vial –carrer d'en Ripoll- que enllaça amb la plaça del Pallol i amb el carrer de la Mercè, en el quadrant oriental de la Plaça de Representació, que es dirigeix cap al portal de Sant Antoni de la muralla. D'altra banda, l'urbanisme medieval mostra una discontinuïtat en el parcel·lari marcada pels carrers Riudecols, Cavallers, Misser Sitges i d'en Comte²³.

1.2.1. Carrer d'en Comte

Les excavacions realitzades en els últims anys en aquest carrer han documentat l'existència d'una sèrie de construccions d'època visigòtica que suggereixen l'existència aquí d'un gran edifici o conjunt edilici de funció indeterminada. És d'aquí d'on procedeixen les peces que enumerarem a continuació.

1.2.1.1. Carrer d'en Comte núm. 3-5-7

Entre el 2006 i 2007 es va realitzar aquí una excavació dirigida per l'arqueòloga M. D. García-Antón Trassierra (Nemesis SCCL) que va permetre documentar una seqüència que va des de l'època tardoromana fins al segle XX. Els nivells més antics corresponen a estrats de regularització amb nivells de rebliment del terreny datats als segles V-VI. Les sitges que els retallen queden amortitzades a finals del segle VI. A partir d'aquest moment, es configura un conjunt edilici que anomenem “gran edifici”. Construït en pedra en sec, amb diferents tipus de fragments lapidis que conformen filades regularitzades i entre les que es detecta el reaprofitament de carreus, plaques de marbre lunense i pavonazzeto i, intercalats, carreus de lumaquel·la local que funcionen com ortostats. La cronologia que es pot conferir a aquestes estructures estaria entre els segles VI i VII. Sobre aquests potents murs en *opus africanum* s'hi van incorporant successivament les noves construccions aixecades en aquest espai fins al segle XX. Entre els segles XVII-XVIII es va construir una premsa de vi en els nivells d'amortització de la qual, del segle XVIII, es va trobar un fragment de columneta de marbre lunense. També es va recuperar un fragment de cancell de marbre lunense en un nivell dels segles XVII-XVIII en un espai on en el segle XIX es va construir una cisterna que reutilitzava els grans murs d'època tardoromana.

14 – Fragment de fust de columneta

En dipòsit provisional de l'empresa d'arqueologia Nemesis SCCL.

23. MENCHON 2015, 83-116.

Referència: CC3-5-7-06-116.

Alçada conservada 12,20 cm, diàmetre 13,10 cm.

Marbre lunense.

Fust llis de petites dimensions, amb acabat llis.

Segles VI-VII.

Bibliografia: FABREGAT, GARCÍA-ANTÓN, YNGUANZO 2019.

15 – Fragment de cancell calat

En dipòsit provisional de l'empresa d'arqueologia Nemesis SCCL.

Referència: CC3-5-7-06-160.

Alçada conservada 7,60 cm, amplada conservada 12,60 cm, gruix 5,40 cm.

Marbre lunense.

Correspon molt probablement a un fragment de cancell calat. Conserva únicament dos fusos decorats amb un motiu ungulat. Disposem a Tarragona de dues peces similars. La primera, procedent del carrer de les Coques, davant de la capella de Santa Tecla la Vella, conserva únicament dos fusos molt similars als d'aquest exemplar i, segons J. Serra Vilaró, podria formar part d'un cancell o un altar²⁴. La segona, de procedència desconeguda i propietat de Ll. Bonet Amigó, conserva un fus pràcticament sencer, l'arrencament d'un altre i, a l'esquerra dels precedents, l'arrencament de dos fusos més petits separats per un motiu a flor. Aquesta peça podria també haver format part d'un cancell²⁵. Un altre exemplar similar procedeix de la ciutat de Valèria²⁶ (Conca).

Segles VI-VII.

Bibliografia: FABREGAT, GARCÍA-ANTÓN, YNGUANZO 2019.

1.2.1.2 Carrer d'en Comte núm. 11

A escassos 15 metres de les finques citades prèviament s'aixeca un dels casals més coneguts de la Part Alta de Tarragona: Ca l'Abadessa, situat al núm. 11 d'aquest carrer amb xamfrà amb el carrer Misser Sitges núm. 1. El projecte de recuperació d'aquest edifici emblemàtic ha anat acompanyat de treballs arqueològics tant en el subsòl com en alçada.

La primera fase constructiva documentada es data en el segle I i s'identifica amb els nivells constructius de la Plaça de Representació. La següent fase, del segle V, es pot relacionar amb els nivells de desmuntatge de les construccions imperials i amb un nou procés d'anivellament de l'espai per tal de generar un nou horitzó urbà per a ús domèstic. Segueix una estratigrafia del segle VII, a la qual

24. SERRA VILARÓ 1960, 91, fig. 32bis.

25. PALOL 1955, 125-127.

26. GUTIÉRREZ i SARABIA 2007, 319, fig. 11.11.

no s'associen construccions, i més tard una fase dels segles XII-XIV a la que es poden associar alguns murs amb arcs de diafragma. Aquestes construccions queden integrades posteriorment en el casal de Ca l'Abadessa, la façana de la qual es pot relacionar estilísticament amb els epígons del tardogòtic-renaixement del segle XVI. En època moderna s'hi documenten uns nivells de rebliment i estructures dels segles XVII-XVIII. Finalment, en els segles XIX-XX es documenta la construcció d'una sèrie de dipòsits subterranis d'ús agrícola.

En les diferents fases documentades s'observa el reciclatge de materials romans tant de pedra local com de marbre (carreus, motlures, plaques de revestiment, etc.) però amb una funció merament constructiva i no decorativa. Això succeeix per exemple amb les dues peces visigòtiques que presentem: la primera (núm. 16) formava part dels fonaments d'un mur d'època contemporània i la segona (núm. 17), del mur d'un dipòsit del segle XX.

16 – Fragment de placa decorada

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Referència: TCC-11-16-464-1.

Longitud conservada 39,40 cm, amplada conservada 28,20 cm, gruix 14,80 cm.

Marbre lunense.

Fragment de placa amb la superfície decorada dividida en dos plans de diferent alçada separats per un astràgal en posició vertical. Presenta al costat esquerre un motiu vegetal format a la part inferior per dues semipalmes del punt d'unió de les quals neix una tija decorada amb una superposició de semipalmes, nusos, tiges ondulades i oves estilitzades. Al costat dret apareix un motiu vegetal de difícil interpretació.

Probablement dels segles VI-VII i no és de descartar una datació de segles VIII-IX.

Bibliografia: BRAVO, ROIG 2018.

17 – Fragments d'un capitell de lesena

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Referència: TCC-11-16-580-1.

Són quatre fragments pertanyents a un mateix capitell de lesena. Tres d'ells enganxen entre ells: longitud conservada 14 cm, amplada conservada 11,30 cm, gruix 4,20 cm. Un fragment aïllat: longitud conservada 9,40 cm, amplada conservada 6,50 cm, gruix de la lesena 3,60 cm.

Marbre lunense.

El capitell es decora mitjançant dues corones de fulles palmiformes molt estilitzades. En el fragment format per la integració de tres peces s'observa part

de dues fulles entre les que neix una tija que dóna origen a una tercera fulla de la segona corona. El quart fragment presenta una ova molt estilitzada, un segment de fulla palmiforme a la dreta i la part inferior d'un cercle just damunt de l'ova amb una creu inscrita al seu interior. Aquest esquema decoratiu és el mateix que s'observa en alguns capitells de lesena tardoromans procedents de la vil·la dels Munts; aquests es decoren amb dues corones de fulles palmiformes i una ova estilitzada al centre del càlat que sosté la flor de l'àbac convertida en un cercle amb una creu inscrita al seu interior²⁷. Un altre fragment amb un motiu decoratiu similar procedeix de la basílica nord de la necròpolis del Francolí, decorat amb una ova estilitzada del mateix tipus i folíols oblics a cada costat²⁸.

Segles IV-V.

Bibliografia: BRAVO, ROIG 2018.

1.2.2 Plaça de Dames i Vells

Les reformes urbanes derivades del Pla Especial de la Part Alta (PEPA, 1982-1990) van promoure una sèrie d'operacions d'esponjament del centre històric consistents en l'enderroc d'edificis i la generació de noves places públiques. Concretament aquesta acció entre els carrers Misser Sitges i Corraló de Sant Magí, va generar l'eliminació el 1991 d'una sèrie de construccions medievals i posteriors, en els murs dels quals es va recuperar un fragment de capitell de pedra local, probablement del Mèdol.

Cal recordar que les excavacions arqueològiques posteriors documentaren unes construccions contigües a una estructura semicircular que s'interpretaren com a part d'una església visigòtica. El cert és que, avui per avui, existeixen importants dubtes sobre aquesta identificació, més encara si tenim present que falten alguns elements que acostumen a aparèixer en construccions d'aquest tipus, com són peces d'escultura arquitectònica, enterraments, etc.²⁹

Durant les obres d'una finca al costat de la plaça de Dames i Vells, la qual dona també al carrer Major, es van recuperar entre altres peces, dos fragments de columneta o *stipes* de marbre del mateix tipus que hem documentat en altres punts de la ciutat.

18 – Fragment de capitell de columna

Museu d'Història de Tarragona, en fase d'inventari.

Longitud conservada 19 cm, amplada conservada 19 cm, gruix conservat 15 cm.

27. Peces encara inèdites i en procés d'estudi.

28. CLAVERIA 2006, 238-239, fig. 531.

29. PEÑA 2000, 207-212; MENCHON 2015, 83-116.

Pedra lumaquel·la tipus Mèdol.

Fragment de capitell que deriva possiblement del corinti i del que es conserven només les volutes d'un dels angles, el llistell superior i part de l'encaix amb l'arquitectura del cimaci.

Època tardoromana a segles VIII-IX.

19 – Fragment de fust de columneta

Col·lecció particular.

Alçada conservada 23 cm, diàmetre fust 11 cm.

Marbre lunense.

Columna de petites dimensions fragmentada i reconstruïda.

Pot datar-se a l'època visigòtica.

Bibliografia: inèdita.

20 – Fragment de fust de columneta

Col·lecció particular.

Alçada conservada 35 cm, diàmetre fust 11'20 cm.

Marbre lunense.

Columna de petites dimensions.

Pot datar-se a l'època visigòtica.

Bibliografia: inèdita.

2. EXTRAMURS

Després de la crisi del segle III la ciutat de Tàrraco es recuperà, tot i que amb algunes novetats pel que fa a l'estructuració urbana, la tipologia de les construccions i la seva extensió. Hem vist com intramurs la zona del Concili Provincial comença a ser colonitzada per un espai habitable ja a finals del segle IV. En canvi, la zona d'hàbitat desenvolupada entre el circ i el Port pateix un procés de desertització/ruralització mentre el barri portuari, ja fora del perímetre emmurallat, continua amb la seva vitalitat urbana fins almenys la conquesta islàmica. Tàrraco torna així a la bipolaritat urbana que ja es documentà en els primers temps després de la conquesta romana i que es repetirà des de l'època medieval fins ben entrat el segle XIX.

2.1. Amfiteatre - basílica martirial de sant Fructuós

De la zona de l'amfiteatre procedeix un important conjunt d'elements d'escltura arquitectònica. Precisament aquí en el 259 foren executats/martiritzats el bisbe Fructuós i els seus diaques Auguri i Eulogi. Les seves restes foren en-

terrades en una zona funerària propera al port i al riu, on a finals del segle IV o inicis del segle V s'hi construí un conjunt edilici paleocristià associat a una important necròpolis. Tornant a la zona del martiri, l'arena de l'amfiteatre, allí s'edificà ja en el segle VI una església martirial de tres naus, excavada en els anys 50 del segle passat sota el temple romànic de Santa Maria del Miracle, associada a una necròpolis de prestigi que es pot datar entre els segles VI i VII³⁰.

D'aquest conjunt procedeixen una sèrie d'elements d'escultura arquitectònica visigòtica publicats al llarg dels últims anys³¹. Donem a conèixer una nova peça conservada en el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

21 – Element indeterminat de coronació

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Referència: 45.303.

Procedeix de l'amfiteatre, segons consta en la fitxa realitzada pel TED'A, l'original de la qual es conserva en el Museu d'Història de Tarragona (MHT).

Alçada conservada 20,50 cm, diàmetre 11,50 cm.

Marbre blanc.

El cos inferior es decora mitjançant una corona de fulles estilitzades i apuntades tallades a bisell. Aquesta sosté una forma semiesfèrica decorada mitjançant estries verticals amb una membrana vegetal a la base. Podria correspondre al coronament d'una barrotera de cancell.

Segles VI-VII.

2.2. Barri portuari – conjunt funerari del Francolí: av. del cardenal Vidal i Barraquer núm. 27

Les peces procedeixen de les excavacions realitzades entre els anys 2014 i 2016 als solars núm. 27C i D de l'av. Vidal i Barraquer de Tarragona, sota la direcció de M. Díaz i de J. F. Roig (Codex, Arqueologia i Patrimoni). Aquesta intervenció, que donava continuïtat a la realitzada pocs anys abans en els solars 27A i B del mateix carrer, va permetre completar la documentació arqueològica d'un sector de la ciutat situat en el suburbi fluvial de Tàrraco. Es tracta d'una zona ubicada al costat de la desembocadura del riu Francolí que estaria delimitada pel carrer Manuel de Falla / Necròpolis Paleocristiana al nord, el carrer Torres Jordi / antiga línia de costa al sud, el Passeig de la Independència / riu Francolí a l'oest, i l'av. Vidal i Barraquer a l'est. La urbanització d'aquesta zona és molt

30. TED'A 1990 *passim* amb bibliografia prèvia.

31. TED'A 1990, 217-223; MUÑOZ *et al.* 1995, 293-301; MACIAS *et al.* 1995, 97-122.

recent, iniciada a principis del segle XXI un cop desallotjada l'antiga fàbrica de sofre (coneguda com AFEFASA o Sofrera Pallarès).

Les excavacions arqueològiques han permès documentar vestigis d'ocupació que van des del període tard republicà fins a finals de l'època tardeoantiga. Els més antics corresponen a un dipòsit votiu relacionat probablement amb una zona sacra situada al costat del riu *Tulcis* (Francolí), que es data en el segon quart del segle I aC. Altres fases d'ocupació es daten a l'època flàvia, relacionades amb l'arranjament d'aquest sector del port, i entre mitjans del segle III i el segle V amb un ús esporàdic com a necròpolis.

No obstant, les troballes més significatives corresponen als moments finals d'ocupació d'aquest suburbi en època visigòtica. Entre la segona meitat del segle VI i la segona meitat del segle VII es van construir aquí una sèrie de magatzems portuaris utilitzant tècniques com l'*opus caementicium* per a les parets i l'*opus signinum* per als paviments. Posteriorment, i en relació a l'última fase constructiva datada entre finals del segle VII i inicis del segle VIII, es dugué a terme una important reforma urbanística d'aquest suburbi portuari: els magatzems dels segles VI-VII es van enderrocar i en el seu lloc es van construir nous edificis de gran entitat i amb estructures de subministrament d'aigua, com pous i un dipòsit pavimentat en *opus signinum*, destinats a un tipus d'activitat productiva i artesanal. De fet, el fragment de columneta i basa (núm. 24 i 25) van ser recuperats en un estrat situat a sobre del nivell de treball d'un d'aquests espais, on es dugué a terme la manipulació i fabricació d'objectes de bronze, nivell que havia de servir de reparació o condicionament del nou paviment aixecat a una cota més alta. Al damunt d'aquest nivell d'ús es localitzaren nivells d'abandó i rebliment de les construccions tardanes, concretament l'estrat UE 32 d'on prové el capitell i el cimaci (núm. 22 i 23). La formació d'aquest nivell d'abandó s'hauria de datar a partir d'inicis del segle VIII sense que es pugui precisar més la seva cronologia³².

22 – Capitell de columna

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Referència: TVB-27-14-32-1.

Alçada 31 cm, amplada a la part superior 28 cm, diàmetre inferior 22 cm.

Pedra biocalcarenita local del Mèdol.

Capitell del tipus amb quatre fulles angulars, un dels models més freqüents en les produccions del nord-est peninsular entre els segles IV-VII³³. Presenta una corona de quatre fulles palmiformes amb els folíols dibuixats per mitjà única-

32. LASHERAS, RODRÍGUEZ i TERUEL 2015, 220-229; LASHERAS 2017, 787-810; LASHERAS i TERRADO 2018, 165-181.

33. DOMINGO 2005, 131-174.

ment d'incisions. A la part superior del capitell es disposa una banda decorada amb un esquemàtic cyma jònic, en el que han desaparegut les llances i les oves es redueixen a simples cercles amb un botó central inscrit, damunt del qual es posicionen les tiges de les volutes lleugerament inclinades. L'àbac es decora amb un motiu a cordó i la flor de l'àbac, que adopta una forma rectangular i es recolza directament al damunt del cyma jònic, presenta cisellats en dues cares un arbre (probablement l'arbre de la vida) i en les altres dues cares dos peixos en posició vertical, amb la boca cap a baix (en grec ΙΧΘΥΣ, acròstic de Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ Υἱός, Σωτήρ, "Jesucrist, Fill de Deu, Salvador"), a sota dels quals es representa un altre peix horitzontal o les ones del mar.

Segles IV-V en base a les seves característiques formals i estilístiques.

Bibliografia: DÍAZ GARCÍA, ROIG 2015, 78-92; DÍAZ GARCÍA, ROIG 2017.

23 – Cimaci

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Referència: TVB-27-14-32-4.

Alçada 9 cm, longitud 25 cm, gruix 18 cm.

Marbre lunense.

Els laterals es presenten llisos mentre els costats curts es decoren amb un semicercle coronat per un esquemàtic trifoli. Aquest motiu és molt freqüent en els cimacis visigots de Mérida³⁴, des d'on va passar a finals del segle VII a Córdoba³⁵, i apareix també en nombroses produccions de Toledo, com frisos³⁶, cimacis³⁷ i impostes³⁸. No obstant, aquesta és l'única peça decorada amb aquest motiu documentada a Tarragona. Malgrat la seva troballa en la mateixa excavació que el capitell precedent, tant la cronologia com les dimensions de les dues peces no permeten suposar la seva pertinença a un mateix ordre arquitectònic.

Segles VI-VII.

Bibliografia: DÍAZ GARCÍA, ROIG 2015, 78-92; DÍAZ GARCÍA, ROIG 2017.

24 – Fragment de fust de columneta

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Referència: TVB-27-14-105-1.

Procedeix de les excavacions arqueològiques preventives en els solars núm. 27 C i D de l'av. Vidal i Barraquer de Tarragona.

34. CRUZ 1985, núm. 214-224, 226, 284, 290.

35. SÁNCHEZ VELASCO 2006, 114-115, fig. 20.

36. BARROSO i MORÍN DE PABLOS 2007, núm. 236.

37. BARROSO i MORÍN DE PABLOS 2007, núm. 381, 383-389.

38. BARROSO i MORÍN DE PABLOS 2007, núm. 401, 405-408.

Alçada conservada 38 cm, diàmetre a la basa 15,50 cm, diàmetre del fust 11 cm.

Marbre lunense.

Columna de petites dimensions amb un eixamplament a la part inferior, a mode d'imoscap.

Pot datar-se a l'època visigòtica.

Bibliografia: DÍAZ GARCÍA i ROIG 2015, 78-92; DÍAZ GARCÍA i ROIG 2017.

25 – Basa de columneta

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Referència: TVB-27-14-105-2.

Procedeix de les excavacions arqueològiques preventives en els solars núm. 27 C i D de l'av. Vidal i Barraquer de Tarragona.

Alçada conservada 22 cm, diàmetre inferior 10,20 cm, diàmetre superior 12,30 cm.

Marbre lunense.

Correspon a la basa d'una petita columneta treballada conjuntament al fust. La basa presenta una forma cúbica i es separa de l'imoscap del fust per mitjà d'una alta escòcia treballada amb poca profunditat.

Pot datar-se a l'època visigòtica.

Bibliografia: DÍAZ GARCÍA i ROIG 2015, 78-92; DÍAZ GARCÍA i ROIG 2017.

3. PROCEDÈNCIA DESCONEGUDA, FONTS DEL MUSEU NACIONAL ARQUEOLÒGIC DE TARRAGONA I DEL MUSEU DIOCESÀ DE TARRAGONA

En les col·leccions d'aquestes dues institucions museogràfiques s'han pogut identificar una sèrie de peces datables a l'època visigòtica. No es coneix el seu origen tot i que hem de suposar la seva procedència tarraconense. És plausible pensar que almenys una part de les conservades en el MNAT provinguin de la zona de la plaça d'en Rovellat en base a les indicacions de J. Sánchez Real, tot i que és necessari aprofundir en la recerca dels seus antecedents³⁹.

26 – Columneta amb basa

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Referència: 45.285.

Alçada total 40 cm, diàmetre del fust 10,20 cm, alçada de la basa amb plint 6,50 cm, alçada del plint 4 cm.

39. SÁNCHEZ REAL 1988-89, 79-115.

Marbre blanc.

Basa i fust estan treballats en una mateixa peça. La basa presenta un gran plint quadrangular a sobre del qual es disposen dos bocells llisos d'igual diàmetre.

D'època visigòtica.

27 – Basa de columneta

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Alçada total 14,50 cm, alçada de la basa/plint 7 cm, diàmetre del fust 10,80 cm.

Marbre blanc.

Basa i fust estan treballats en una mateixa peça. La basa adopta la forma d'un cub amb les quatre superfícies llises. El fust, desproveït de la motllura de l'imoscap, presenta la superfície rebaixada mitjançant una successió de bandes verticals; probablement es tracta d'una peça inacabada.

D'època visigòtica.

28 – Fragment de placa decorada o gelosia

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Alçada conservada 13 cm, longitud conservada 17 cm, gruix 6 cm.

Marbre blanc.

Podria tractar-se d'un fragment de cancell amb decoració calada. Conserva dues bandes creuades en angle recte decorades amb un motiu ungulat. La part posterior és llisa.

D'època visigòtica.

29 – Barrotera de cancell

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Referència: 45.197.

Alçada 21,50 cm, longitud 71 cm, gruix 12,50 cm, amplada de la ranura lateral 5,50 cm, profunditat de la ranura lateral 2,50 cm.

Marbre blanc.

Presenta la superfície llisa i als costats una ranura per encaixar els cancells.

Probablement d'època visigòtica.

30 – Element indeterminat de coronació

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Referència: 45.304.

Alçada total 22 cm, alçada de la basa 8,50 cm, basa 13,50 x 11,50 cm, amplada de l'encaix inferior 5,50 cm, profunditat de l'encaix inferior 4,50 cm.

Pedra arenosa.

Element de coronació amb forma de pinya decorada amb una successió d'estries lleugerament ondulades. La peça podria correspondre a la coronació d'una barrotera de cancell, tal com suggereix l'encaix que apareix en un dels costats.

Probablement d'època visigoda.

31 – Element decoratiu indeterminat

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Alçada conservada 6 cm, longitud conservada 8 cm, gruix 3,50 cm.

Marbre blanc.

Remat d'una peça indeterminada decorada amb la superposició de dos filades de dues petites fulles apuntades treballades amb el bisell.

D'època visigòtica en base al tipus de talla.

32 – Fragment de placa de revestiment

Museu Diocesà de Tarragona.

Referència: MDT- 6244.

Alçada conservada 12,50 cm, longitud conservada 22,30 cm, gruix màxim 5 cm, gruix mínim 3,90 cm, alçada del llistell superior 3,90 cm.

Marbre lunense.

La peça es decora amb una banda llisa a la part superior seguida per un cyma recte amb perfil molt pla i decorat amb un cyma lèsbic trilobulat del que es dibuixa només el contorn marcat amb un punxó.

La simplificació de la peça, principalment pel que fa a l'escàs relleu del cyma recte, suggereix una cronologia tardana. Tanmateix, no es pot excloure la possibilitat que es tracti d'una peça inacabada.

33 – Fragment de base de columneta

Museu Diocesà de Tarragona.

Referència: MDT- 3819.

Marbre de Saint-Béat (?).

Alçada conservada 19,50 cm, longitud conservada 17,50 x 16,50 cm, alçada del plint 7,50 cm.

Conserva una secció amb plint i dos toros separats per una escòcia. L'interior de la peça ha sigut buidat, potser per reutilitzar-la com a morter.

Probablement d'època tardana.

4. CONSIDERACIONS FINALS

La majoria de les peces presentades han estat cisellades en marbre lunense procedent d'antics estocs de material destinats a les construccions del recinte de Culte i/o procedents del reciclatge dels seus programes decoratius a partir del segle V. Una peça (núm. 33) podria ser de marbre d'importació de Saint-Béat, material poc utilitzat en l'arquitectura tarraconense potser a causa de l'abundància del marbre de Luni⁴⁰. Els materials de pedra local, essencialment pedra biocalcarenita del tipus Mèdol, ens indiquen la reutilització d'aquest material principalment en els segles IV-V.

Pel que fa a la procedència topogràfica de les peces, aquesta gira en les hipòtesis que s'han anat formulant al llarg dels últims anys sobre la localització de les arquitectures de la *Terracona* tardana. A la Part Alta es fa evident un important focus a la zona de l'antic Recinte de Culte, on hem de suposar la presència del conjunt episcopal visigòtic donant continuïtat funcional a l'àrea sacra del segle I i enllaçant amb la posterior organització de l'espai com acrópolis eclesiàstica medieval. Un altre focus important s'observa a la zona de la plaça d'en Rovellat, on els indicis arqueològics apunten a un gran equipament edilici, la interpretació del qual encara no és segura. Prop d'aquest, les troballes a la zona de la torre del Pretori indicarien un altre equipament urbà d'època visigòtica que reutilitzaria una de les torres d'accés de l'antic Fòrum Provincial. No es pot excloure que aquests dos nuclis, Plaça d'en Rovellat i Pretori, formessin part d'un mateix context urbà i funcional. La qüestió queda oberta. Les excavacions del carrer d'en Comte, amb la localització no només d'elements d'escultura arquitectònica sinó també de construccions d'una certa envergadura datables en aquest període, permeten pensar en una organització urbana en el sector nord-occidental de l'antiga Plaça de Representació.

Finalment, el fragment de capitell de columna la Plaça dels Àngels números 15-23 - carrer d'En Talavera (núm. 4), el fragment de capitell de la plaça de Dames i Vells (núm. 18) i la placa decorada del número 11 del carrer d'en Comte (núm. 16) obren les portes a plantejar la continuïtat urbana més enllà de la invasió àrabo-bereber. Els paral·lels estilístics citats per aquestes peces, datats a l'alta edat mitjana, són suggerents, però cal fer un estudi molt més profund per avançar en aquesta línia i que determinades evidències arqueològiques semblen reforçar: la localització de nivells i estructures datables en aquest període, nu-

40. No obstant, a l'entorn de Tarragona trobem el marbre de Saint-Béat emprat en un capitell del segle VI procedent de la vil·la de Paret Delgada (Tarragona) (DOMINGO 2011, núm. 15) i en tres exemplars de diferent cronologia, entre els segles V i VII, procedents del complex episcopal de Barcelona (DOMINGO 2011, núm. 26-27, 32).

mismàtica carolíngia, comtal, paleoandalusí, emiral o califal, sèries ceràmiques d'aquest període, datacions radiocarbòniques, etc.⁴¹ El cert és que troballes antigues com monedes, algunes peces de ceràmica, com la procedent de les excavacions de la nau central de la Catedral, o alguns nivells emmarcats en aquesta època a Ca l'Ardiaca semblen apuntar vers aquesta possibilitat⁴².

En concret la peça núm. 4 es pot relacionar amb un capitell del museu de Mèrtola⁴³ datat al segle VI però amb dubtes, un del cerro de San Isidro conservat al museu de Segovia, datat al segle VI tot i que per diversos autors⁴⁴ es considera mossàrab, un de San Miguel de Escalada⁴⁵ que es pren com a mossàrab i es data al segle XI, un altre de San Román de la Hornija també mossàrab dels segles VIII-IX⁴⁶ o un del museu de León que s'ha fitat als segles VIII-IX⁴⁷.

El fragment de capitell núm. 18 té unes característiques que porten a una datació que podria ser tant d'època tardoromana com d'època alt-medieval, segles VIII-X, període molt mal conegut a Tarragona ja que es suposa que la ciutat s'abandonà després de la invasió àrabo-bereber del 713-714. El cert és que volutes d'aquesta tipologia poden relacionar-se amb capitells derivats de models califals com, per exemple, s'observa en un exemplar del segle X-XI procedent del claustre del monestir de Sant Pere de Casserres, actualment al Museu Episcopal de Vic⁴⁸. També tenim capitells amb decoració assimilable a la cripta de la catedral de Vic, que s'han interpretat com peces reaprofitades i datables en època preromànica⁴⁹, un de visigot o carolingi reaprofitat a l'església de Santa Maria de Montmeló⁵⁰, els de la galeria del segle XI de Santa Maria de Manresa⁵¹.

La placa núm. 16 és datable entre els segles VI i VII, moment en què la plàstica visigoda adopta composicions vegetals més orgàniques, com mostra, per exemple, una barrotera de cancell procedent de la basílica de l'amfiteatre de Tarragona⁵². Un fenomen similar es documenta a la ciutat de Córdoba

41. Cf. MENCHON 2013, 57-73; 2015, 83-116.

42. SALSAMENDI *et al.* 2011, 281-290.

43. DOMINGO 2011b, núm. 487 p. 197.

44. DOMINGO 2011b, núm. 693 p. 229.

45. DOMINGO 2011b, núm. 779, p. 241-242.

46. DOMINGO 2011b, núm. 783, p. 242.

47. DOMINGO 2011b, núm. 834 p. 251.

48. BARGALLÓ *et al.* 1984, 382-384.

49. BARRAL 1984.

50. PEIG 1991.

51. JUNYENT i MAZCUYAN 1991.

52. TED'A 1990, 220, núm. 5, fig. 234-235; MACIAS *et al.* 1999, 226, núm. 4; GUÀRDIA i LORÉS 2007, 194, fig. 3c.

en aquest mateix moment⁵³. No obstant, no es pot descartar que ens trobem davant d'una peça de cronologia posterior, segles VIII-IX, període molt mal conegut a Tarragona i en el que precisament s'ha suposat que la ciutat quedaria abandonada. La peça presenta alguns paral·lels amb produccions del denominat art asturià, procedents de Santa María de Bendones, Oviedo⁵⁴, de la catedral d'Oviedo⁵⁵, de Santianes de Pravia⁵⁶, de Santo Adriano de Tuñón⁵⁷, de San Salvador de Deva⁵⁸ i de Santa María del Naranco⁵⁹. Certament el treball és més barroer en aquests casos, potser degut al fet que utilitzen la pedra local i no el marbre com en el cas de Tarragona.

Si bé s'havia suggerit que un capitell de la falsa tribuna de l'església de Sant Llorenç podria tenir una cronologia altmedieval⁶⁰, la recent inspecció del mateix amb una plataforma elevadora ens mostra que realment és una peça del darrer terç del segle XII o una mica posterior⁶¹. En canvi sí que s'ha de prendre com anterior a la fundació del monestir, el capitell corintitzant conservat al museu de Poblet, ja estudiat en publicacions anteriors⁶². De fet, la continuïtat decorativa del món visigòtic en època altmedieval és un tema àmpliament estudiat des de fa anys⁶³ i és important almenys a nivell teòric no tancar les portes en el cas de Tarragona, on el silenci arqueològic i documental dels segles VIII-XI està en fase de revisió, i des de fa temps es qüestiona l'abandó absolut de la ciutat després de la conquesta del 713-714.

Precisament una de les zones urbanes que ofereix possibilitats serioses per poder sustentar la continuïtat urbana almenys en el segle VIII és el port romà, tal i com apunten els estudis realitzats recentment, ja sigui des del punt de vista d'evolució urbanística, ja sigui des de la ceramologia. L'absència de nivells de destrucció relacionables amb la invasió del 713-714 va en aquest sentit malgrat que alguns textos islàmics ens diguin el contrari⁶⁴. Precisament les excavacions a l'avinguda Vidal i Barraquer han documentat una seqüència arqueològica que arriba fins al segle VIII. I és en aquesta excavació on s'han recuperat les interes-

53. SÁNCHEZ VELASCO 2006, 148, quadre 3.

54. GARCÍA DE CASTRO 1995, 225, 648-49, fig. 125-127.

55. GARCÍA DE CASTRO 1995, 226, 649, fig. 130, 132-133.

56. GARCÍA DE CASTRO 1995, 654, fig. 147-148.

57. GARCÍA DE CASTRO 1995, 235, fig. 235.

58. GARCÍA DE CASTRO 1995, 279, fig. 249.

59. GARCÍA DE CASTRO 1995, 473-487, 707-715, fig. 360-391.

60. DOMINGO *et al.* 2019.

61. Peça en estudi. Agraïm les observacions cronològiques sobre la peça que ens ha proporcionat Jordi Camps, conservador del Museu Nacional d'Art de Catalunya.

62. MUÑOZ *et al.* 1995, 293-301; MACIAS *et al.* 1996, 97-122.

63. CABALLERO 1989, 111-134.

64. GONZALO 2013, 11-30; MENCHON 2013, 57-73.

sants peces (núm. 22-25) relacionables amb construccions cristianes. La seva datació i proximitat al conjunt de la necròpolis de la Tabacalera podrien suggerir la seva procedència d'aquest complex, potser com a part del seu baptisteri.

BIBLIOGRAFIA

- AQUILUÉ, X. (1997): "Referent a les estructures de l'antiguitat tardana de la Plaça de Rovellat (Tarragona)". *Hispania i Roma d'August a Carlemany. Congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol. Girona 23, 24, 25 de novembre de 1995, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXVII, p. 1169-1185.
- BARGALLÓ, E.; HOJA, M.; SALVÀ, M. G. (1984): "Sant Pere de Casserres [capitells]". *Catalunya Romànica*, Barcelona, vol. II, p. 382-384.
- BARRAL, X. (1984): "Catedral de Vic. Descripció dels capitells de la cripta". *Catalunya Romànica*, Barcelona, vol. III, p. 705-708.
- BARROSO, R.; MORÍN DE PABLOS, J. (2007): *El Toledo visigodo a través de su escultura monumental*. Toledo.
- BEA, D.; GONZÁLEZ, A.; NAVARRO, S. (2011): "L'edifici de ca la Garsa. L'evolució d'un espai històric al call tarragoní". *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Tarragona, vol. I, p. 291-292.
- BEA, D.; NAVARRO, S.; GONZÁLEZ, A. (2015): *El call jueu de Tarragona. Estudi històric i arqueològic de l'edifici de Ca la Garsa i el seu entorn*. Tarragona.
- BERGES, M. (1974): "Columnas romanas y cruces visigóticas en la plaza del Rovellat de Tarragona". *Miscelánea Arqueológica I. XXV Aniversario de los Cursos de Ampurias*, Barcelona, vol. I, p. 153-167.
- BOSCH, F.; MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; MUÑOZ, A.; TEIXELL, I. (2005): "La transformació urbanística de l'acròpolis de Tarragona: avanç de les excavacions del Pla Director de la Catedral de Tarragona (2000-2002)". *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. Les ciutats tardoantigues d'Hispania: cristianització i topografia*, Barcelona, p. 167-174.
- BRAVO, P.; ROIG, J. F. (2018): *Memòria de la intervenció arqueològica al "Projecte Bàsic per a la construcció de nou habitatges, aparcaments i trasters al carrer de Comte, 11 i 11 bis i al carrer de Misser Sitges, 1 de Tarragona -Ca l'Abadessa-"* (Tarragona, Tarragonès). Memòria inèdita dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- CABALLERO, L. (1989): "Pervivencia de elementos visigodos en la transición al mundo medieval. PlanTEAMIENTO del tema". *Actas del III Congreso de Arqueología Medieval Española*, Oviedo, vol. I, p. 111-134.
- CLAVERIA, M. (2006): "Escultura". López Vilar, J. *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco. El temple septentrional i el complex martirial de Sant Fructuós*, Tarragona, p. 233-240.
- CRUZ VILLALÓN, M. (1985): *Mérida visigoda. La escultura arquitectònica i litúrgica*. Badajoz.
- DÍAZ GARCÍA, M.; GIMENO, M.; MESAS, I. (2015): "Nuevos datos sobre la evolución del área portuaria occidental y fluvial de Tarraco. Últimas excavaciones en la UA 15 y en la c/ Vidal i Barraquer (Antigua Sofrera Pallarès)". López Vilar, J. (ed.). *Tarraco Biennial. Actes del 2on. Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. August i les províncies occidentals. 2000 aniversari de la mort d'August*. Tarragona, vol. 2, p. 229-236.
- DÍAZ GARCÍA, M.; ROIG, J. F. (2015): "Els edificis portuaris de Tarraco als segles VI-VIII. Tècnica constructiva i evolució històrica". *Revista QUARHIS*, Barcelona, núm. 12, p. 78-92.
- DÍAZ GARCÍA, M.; ROIG, J. F. (2017): *Memòria dels treballs arqueològics duts a terme al solar núm. 27 C-D de l'Av. Vidal i Barraquer de Tarragona (Tarragonès). 16 de juny de 2014-22 de gener de 2016*. Memòria inèdita dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- DÍAZ GARCÍA, M.; TEIXELL, I. (2013): "La plaza de representacion del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*: soluciones y dudas sobre su interpretación arquitectónica", *Actas del XVIII CIAC: Cen-*

- tro y periferia en el mundo clásico. *Espacios y edificios públicos en el mundo greco-romano. Modelos y difusión*, vol. I, Museo de Arte Romano de Mérida, p. 837-841.
- DOMINGO, J. A. (2005): "Similitudes entre los capiteles catalanes y franceses en época paleocristiana y visigoda. Una aproximación a través del análisis de los capiteles con cuatro hojas angulares". *Butlletí Arqueològic*, època V, núm. 27, p. 131-174.
- DOMINGO, J. A. (2007): "Els capitells tardoromans i altmedievals a Catalunya (segles IV-VIII dC)". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XVIII, p. 175-187.
- DOMINGO, J. A. (2010): "Talleres locales e influencias orientales en el noreste peninsular en época paleocristiana y visigoda. Tres posibles stípites de altar". *Pyrenae*, núm. 41, vol. 1, p. 141-160.
- DOMINGO, J. A. (2011a): "La reutilización de material decorativo clásico durante la tardoantigüedad y el altomedioevo en Catalunya". *Tarraco: construcció i arquitectura d'una capital provincial romana, Actes Congrès Internacional en homenatge a Th. Hauschild*, (2009). *Butlletí Arqueològic*, núm. 32, p. 795-851.
- DOMINGO, J. A. (2011b): *Capiteles tardoromanos y visigodos en la península Ibérica (siglos IV-VIII dC)*. Tarragona.
- DOMINGO, J. A. (2014-2015) "Tendencias y modelos decorativos en los capiteles de las villas tardo-romanas de Hispania del siglo IV-V dC". *Butlletí Arqueològic*, època V, núm. 36-37, p. 83-132.
- DOMINGO, J.; BRAVO, P.; DIAZ, M.; FABREGAT, R.; MENCHON, J.; ROIG, F.; YNGUANZO, D. (2019): "Nuevos elementos de escultura arquitectónica visigótica hallados en Tarragona". López Vilar, J. (ed.). *Tarraco Biennial. Actes del 4t Congrès Internacional d'Arqueologia i Món Antic/ VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. El Cristianisme en l'Antiguitat Tardana. Noves perspectives*. Tarragona, p. 105-116.
- FABREGAT, M. R. (2006): *Memòria de la intervenció arqueològica "Control arqueològic al carrer Talavera" (Tarragona, Tarragonès)*. Memòria inèdita dipositada en el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- FABREGAT, M. R.; GARCÍA-ANTÓN, M. D.; YNGUANZO, M. D. (2019): *Memòria de la intervenció arqueològica "Excavació arqueològica al carrer Comte núms. 3-5-7" (Tarragona, Tarragonès)*. Memòria inèdita dipositat en el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- FORTUNY, K.; MACIAS, J. M. (2020): "¿Cuatro columnas hacen una basílica? La iglesia de San Pedro de Tarragona en la Antigüedad Tardía", *Pyrenae*, 51-1, p. 183-203.
- GARCÍA DE CASTRO, C. (1995): *Arqueología cristiana de la Alta Edad Media en Asturias*. Oviedo.
- GARCÍA-ANTÓN, M. D. (2006): *Memòria de la intervenció arqueològica "Control arqueològic al carrer Talavera" (Tarragona, Tarragonès)*. Memòria inèdita dipositada en el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- GARCÍA-ANTÓN, M. D. (2007): *Informe de la intervenció arqueològica "Excavació arqueològica al carrer Comte núms. 3-5-7" (Tarragona, Tarragonès)*. Informe inèdit dipositat en el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- GONZALO, X. (2013): "La integración de Tarragona y su territorio en Al-Andalus (s. VIII)". *Arqueología y territorio medieval*, 20, p. 11-30.
- GUÀRDIA, M.; LORÉS, I. (2007): "La escultura tardorromana y altomedieval en Cataluña". Caballero Zoreda, L.; Mateos Cruz, P. (ed.). *Escultura decorativa tardorromana y altomedieval en la península Ibérica*, Anejos AEspA, XLI, p. 191-219.
- GUTIÉRREZ LLORET, S.; SARABIA BAUTISTA, J. (2007): "El problema de la escultura decorativa visigoda en el sudeste a la luz del Tolmo de Minateda (Albacete): distribución, tipologías funcionales y talleres". Caballero Zoreda, L.; Mateos Cruz, P. (ed.). *Escultura decorativa tardorromana y altomedieval en la península Ibérica*, Anejos AEspA, XLI, p. 301-343.
- HAUSCHILD, TH. (1992): "Hallazgos de la época visigoda en la parte alta de Tarragona". *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica*, Maó 1988. Barcelona, p. 151-156.
- HAUSCHILD, TH. (1996): "Bronzefunde aus einem westgotenzeitlichen grab neben der Kathedrale von Tarragona". *Espania. Estudis d'Antiguitat tardana oferts en homenatge al professor Pere de Palol*. Barcelona, p. 157-163.

- HAUSCHILD, TH. (2011): "Algunas observaciones sobre la construcción de la sala-aula situada detrás de la Catedral de Tarragona". *Tarraco: construcció i arquitectura d'una capital provincial romana, Actes Congrès Internacional en homenatge a Th. Hauschild* (2009). *Bulleti Arqueològic*, 31, vol. I, p. 313-344.
- JUNYENT, F.; MAZCUYAN, A. (1984): "Santa Maria de Manresa [claustre]". *Catalunya Romànica*, Barcelona, vol. XI, p. 267-269.
- LASHERAS, A. (2017): "El suburbio portuario de Tarraco en la Antigüedad Tardía: modelos de ocupación y evolución urbana entre los siglos III y VIII". Panzram, S. (ed), *Oppidum-civitas-urbs. Städteforschung auf der Iberischen Halbinsel zwischen Rom und al-Andalus*. Berlin, p. 787-810.
- LASHERAS, A.; TERRADO, P. (2018): "New approaches to the study of the harbour of Tarraco: archaeological and literary research (3rd century BC-8th century AD)". Von Carnao-Bornheum, CL.; Daim, F.; Ertel, P.; Warnke, U. (ed.). *Harbours as objects of interdisciplinary research-archaeology + history + geosciences*. Mainz, p. 165-181.
- LASHERAS, A.; RODRÍGUEZ MARTORELL, F.; TERUEL, F. (2015): "El paisaje urbano de Tarraco: reflexiones sobre su transformación desde una perspectiva social". *Arkeogazte anejo I. Arqueologies sociales, arqueologia en societat. Actas de las VII Jornadas de jóvenes en investigación arqueológica*, p. 220-229.
- LÓPEZ VILAR, J. (2006): *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco. El temple septentrional i el complex martiriàl de Sant Fruituós*. Tarragona.
- MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; MUÑOZ, A. (1996): "Noves dades d'elements decorats d'arquitectura hispano-visigòtica a la província de Tarragona". *Bulleti Arqueològic*, època V, núm. 18, p. 97-122.
- MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; MUÑOZ, A. (1997): "De topografia urbana cristiana de Tarragona, a propòsit de dos documents medievals". *Hispania i Roma d'August a Carlemany. Congrès d'homenatge al Dr. Pere de Palol. Girona 23, 24, 25 de novembre de 1995. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXVII, p. 939-953.
- MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; MUÑOZ, A.; TEIXELL, I. (2003): "Excavaciones arqueológicas en la Catedral de Tarragona". *Arqueologia de la Arquitectura*, núm. 2. *Seminario Arqueologia de la Arquitectura. Definición disciplinar y nuevas perspectivas* (Gasteiz 2002), Gasteiz, p. 167-175.
- MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; MUÑOZ, A.; TEIXELL, I. (2007a): "De seu del Concili Provincial a Seu Metropolitana. Treballs arqueològics a la Catedral de Tarragona (2000-2003)". *Arqueologia Medieval*, 3, p. 8-29.
- MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; MUÑOZ, A.; TEIXELL, I. (2007b): "L'arqueologia de la catedral de Tarragona. La memòria de les pedres". DD.AA. *La catedral de Tarragona. In Sede, 10 anys de Pla Director de Restauració*. Tarragona, p. 151-213.
- MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; MUÑOZ, A.; TEIXELL, I. (2008): "Contextos cerámicos de la transformación de la acrópolis de Tarragona (s. V/VI dC)". *SFECAG Actes du Congrès de l'Escala-Empuries*, p. 287-293.
- MACIAS, J. M.; MUÑOZ, A.; PEÑA, A.; RAMON, M.; TEIXELL, I. (2011): *Praesidium, templum et ecclesia. Les intervencions arqueològiques a la catedral de Tarragona (2010-2011). Memòria d'una exposició temporal*. Tarragona.
- MACIAS, J. M.; MUÑOZ, A.; TEIXELL, I. (2012): "Arqueologia a la nau central de la Catedral de Tarragona". *Tribuna d'Arqueologia 2010-2011*, Barcelona, p. 151-173.
- MACIAS, J. M.; MUÑOZ, A.; TEIXELL, I. (2015): "La nau central de la catedral medieval de Tarragona: primeres dades arqueològiques". *Actes del V Congrès d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*. Barcelona, p. 955-964.
- MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; MUÑOZ, A. (1999): "Escultura arquitectònica de Tarragona". Palol, P. (dir.). *Del romà al romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona, p. 226-230.
- MAR, R.; RUIZ DE ARBULO, J.; VIVÓ, D.; BELTRÁN-CABALLERO, J. A.; GRIS, F. (2015): *Tarraco. Arquitectura y urbanismo de una capital provincial romana. Volumen II. La ciudad imperial*, DAC 6, Tarragona.

- MENCHON, J. (1994): "Estelas visigodas en la Península Ibérica, aproximación a su problemática: cronología y funcionalidad". Casa, C. de la, *Actas del V Congreso Internacional sobre la Estela Funeraria*. Soria, p. 409-436.
- MENCHON, J. (2001): "Capitell de pilastra procedent de la Part Alta de Tarragona". *Butlletí Arqueològic*, època V, núm. 21-22, p. 155-173.
- MENCHON, J. (2011): "Tarragona a l'edat mitjana o la restauració d'una ciutat medieval sobre una seu episcopal visigòtica i una ciutat romana". *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Tarragona 2011. Tarragona, p. 263-277.
- MENCHON, J. (2013): "De l'ager tarraconensis a la marca extrema d'Alandalús. Algunes reflexions entorn al (des)poblament del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal". *Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història*. Tarragona, p. 57-73.
- MENCHON, J. (2015): "La ciutat de Tarragona entre l'antiguitat tardana i els segles XII-XIII. La recuperació d'un espai urbà". *Actes del V Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*, Barcelona, vol. 1, p. 83-116.
- MENCHON, J. (en premsa): *Carreus, columnes, inscripcions... i pedres trencades a Tarragona. Sobre la construcció, el reciclatge de materials, usos i espais en època antiga i medieval*. Barcelona (en premsa).
- MIRABELL, M. A.; SANCHO, P. (1969-1970) "Nuevos elementos arquitectónicos ingresados en el Museu Arqueològic Provincial". *Boletín Arqueológico*, època IV, núm. LXIX-LXX, p. 150-152.
- MORANT I CLANXET, J. (1969-1970): "Hallazgos en el Portal del Carro". *Butlletí Arqueològic*, època IV, núm. LXIX-LXX, p. 125.
- MUÑOZ, A.; MACIAS, J. M.; MENCHON, J. (1995): "Nuevos elementos decorados de arquitectura hispano-visigoda en la provincia de Tarragona". *Archivo Español de Arqueología*, 68, núm. 171-172, p. 293-301.
- PALOL, P. (1953): *Tarraco Hispanovisigoda*. Tarragona.
- PALOL, P. (1955): "Un nuevo fragmento de escultura ornamental hispanovisigoda en Tarragona". *Boletín Arqueológico*, època IV, fasc. 51-52, p. 125-129.
- PALOL, P. (1957): "El pié de altar de época visigoda de Santes Creus". *Boletín Arqueológico*, època IV, fasc. 57-60, p. 13-21.
- PALOL, P. (1962-1963): "Nuevos fragmentos de escultura decorativa hispanovisigoda de Tarragona". *Boletín Arqueológico*, època IV, fasc. 77-84, p. 7-14.
- PEÑA, I. (2000): "C/ Misser Sitges, 14". Cortés, R. *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*. Tarragona, 2000, p. 207-212.
- PENSABENE, P.; DOMINGO, J. Á. (2019): "El Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris (CPHC): una lectura arquitectónica a la luz de los nuevos datos y de los conjuntos imperiales de Roma". *Butlletí Arqueològic*, època V, núm. 41, p. 41-126.
- POCIÑA, C. A. (2011): "L'amortització de les estructures del forum provincial: un context ceràmic del segle V dC. a la Part Alta de Tarragona". *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna (Tarragona 2010)*. Tarragona, p. 251-262.
- POCIÑA, C. A.; REMOLÀ, J. A. (2000): "La plaza de representación de Tàrraco: intervenciones arqueológicas en la plaza del Forum y la calle d'en Compte", *Tàrraco 99, arqueologia d'una capital provincial romana*, DAC 3, Tarragona, p. 27-46.
- PEIG, C. (1991): "Santa Maria de Montmeló [capitell]". *Catalunya Romànica*, Barcelona, vol. XVIII, p. 385-386.
- RODRÍGUEZ, F.; MACIAS, J. M. (2016): "Un nuevo contexto cerámico de la segunda mitad del siglo VII dC. en Tarracona (Tarraconensis, Regnum Visigothorum)". Járrega, R.; Berni, P. (ed.). *Amphorae ex Hispania: paisajes de producción y consumo. Monografías Ex Officina Hispana III*. Tarragona, p. 936-952.
- RODRÍGUEZ, F.; MACIAS, J. M. (en premsa): "Tarracona: Pottery and trade in the 7th and 8th centuries". Parello, G.; Caminacci, V.; Parello, M. C.; Rizzo, M. S.; Costantino, G.; Grecco, C.; Lamagna, G.; Portale, E. C. (ed.). *LRCW 6. 6th International Conference on Late Roman Coarse*

Ware, Cooking Ware and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry. Land and sea: pottery routes (Agrigento 2017).

- RODRÍGUEZ, F.; DÍAZ GARCÍA, M.; MACIAS, J. M.; ROIG, J. F.; TEIXELL, I. (en premsa): “Los últimos edificios domésticos, de servicio portuario y productivos del suburbio de Tarragona (s. VII-VIII): un ensayo holístico”. *International Workshop: El sitio de las cosas: La Alta Edad Media en contexto (ss. VII-X)* (Alicante 2018).
- SALSAMENDI, I.; BEA, D.; AROLA, R. (2011): “Intervencions arqueològiques a l'Antiga Casa de l'Ardiaca Major de la Catedral de Tarragona (Tarragonès)”. *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Tarragona, vol. I, p. 281-290.
- SALOM, C. (2011): “La arquitectura eclesiástica de Tarragona durante la Antigüedad tardía, nuevas interpretaciones”. *Tarraco: construcció i arquitectura d'una capital provincial romana, Actes Congrés Internacional en Homenatge a Th. Hauschild, Butlletí Arqueològic*, núm. 32, vol. II, p. 685-756.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1962-1963): “Un taller de decoración hispanovisigoda en Tarragona”. *Boletín Arqueológico*, época IV, fasc. 77-84, p. 15-16.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1988-1989): “El método en la arqueología tarraconense 2. Las construcciones monumentales de la Parte Alta. II. A) La zona 'sagrada'”. *Butlletí Arqueològic*, época V, núm. 10-11, p. 79-115.
- SÁNCHEZ VELASCO, J. (2006): *Elementos arquitectónicos de época visigoda en el Museo Arqueológico de Córdoba*. Córdoba.
- SERRA VILARÓ, J. (1960): *Santa Tecla la Vieja. La primitiva catedral de Tarragona*. Tarragona.
- TED'A (1990): *L'amfiteatre romà de Tarragona, la Basílica visigòtica i l'església romànica*. Tarragona.

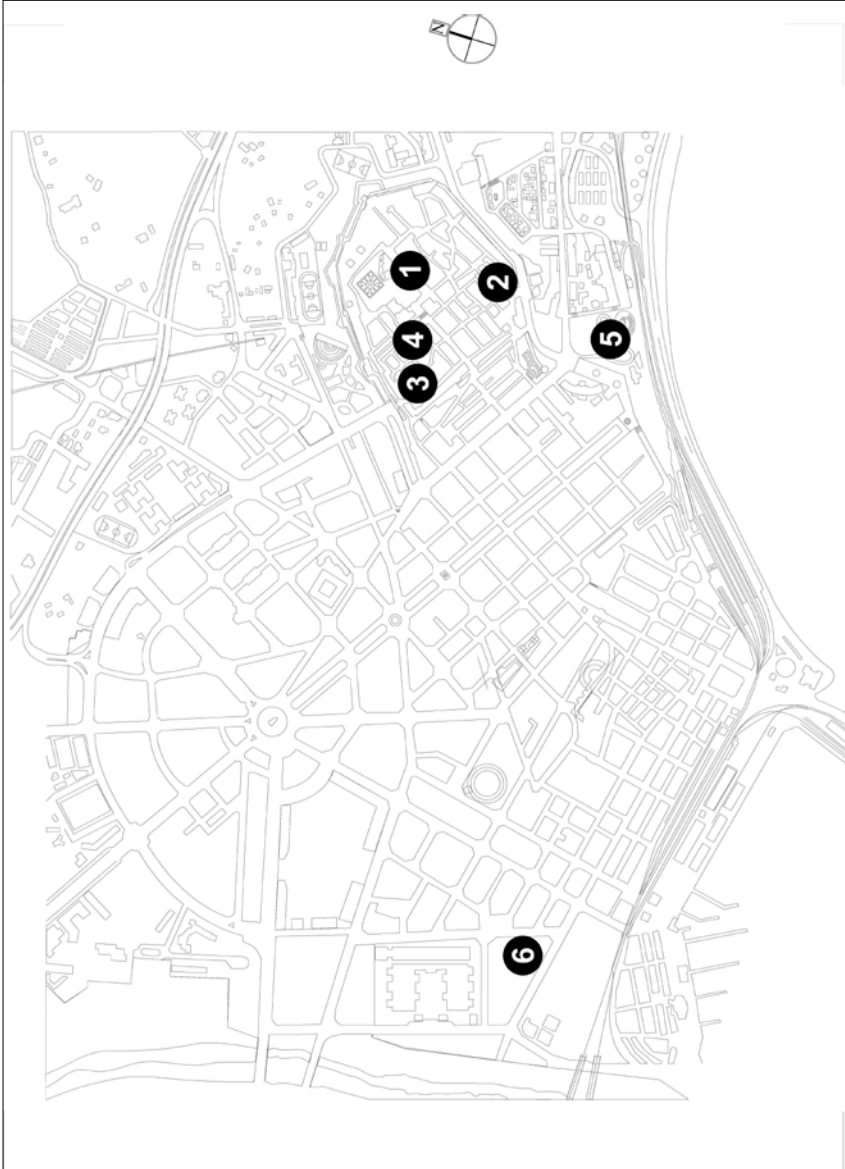

Figura 1. Procedència de les peces: 1. Consell Comarcal del Tarragonès - antic Hospital de Santa Tecla; 2. zona de plaça d'en Rovellat - carrer d'en Granada; 3. carrer d'en Comte; 4. plaça de Dames i Vells; 5. Amfiteatre; 6. avinguda Vidal i Barraquer núm. 27 (base IGCC).

Figura 2. Peces del catàleg: 1. Consell Comarcal del Tarragonès - antic hospital de Santa Tecla; 2-4. carrer d'en Talavera; 5-10. carrer d'en Granada; 11-13. antic mercat de el Fòrum.

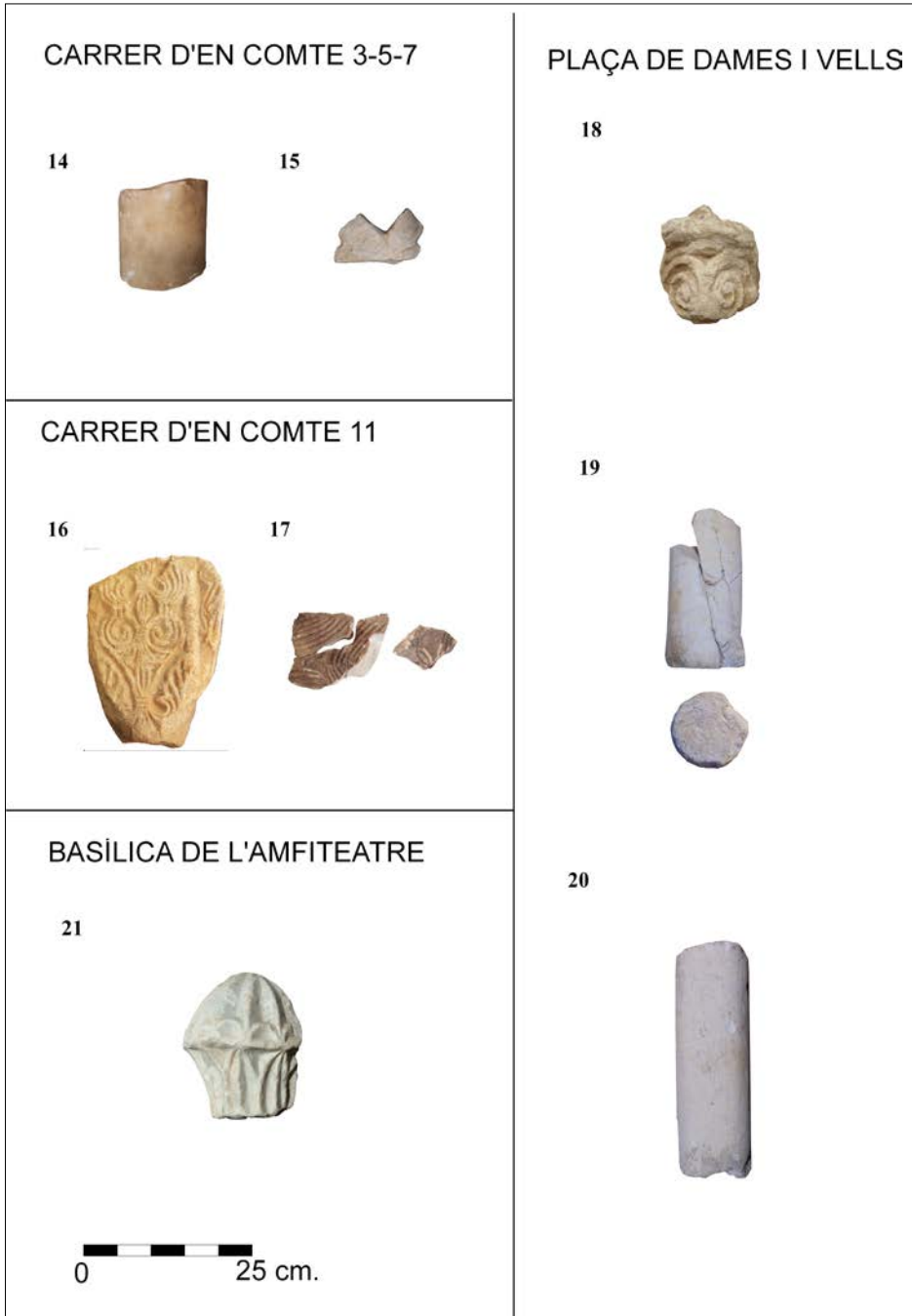

Figura 3. Peces del catàleg: 14-15. carrer d'en Comte 3-5-7; 16-17. carrer d'en Comte 11; 18-20. plaça de Dames i Vells; 21. Amfiteatre.

AVINGUDA VIDAL I BARRAQUER NÚM.27

22

23

24

25

Figura 4. Peces de catàleg: 22-25 avinguda de Vidal i Barraquer núm. 27.

Figura 5. Peces del catàleg: 26-33 procedència desconeguda.